

In het derde deel, *Geloof, gezondheid en genezing*, wordt de relatie tussen geluksgevoel en gezondheid besproken. In dat verband komen ook therapieën tegen negativisme aan de orde en ook de spirituele bijdrage van verschillende religies aan *healing*. Het zich voordoen van wonderen (Lourdes, gebedsgenezingen) wordt ook behandeld en het debat daarover (hierbij wordt Joke van Saane ook nog even ten tonele gevoerd). De schrijver besluit dit deel met te zeggen dat de Factor X (tot uiting komend in zorg, affectie en zingeving) inderdaad kan bijdragen aan genezing.

Dit is een curieus boek. Het bevat veel voorbeelden, en vooral veel citaten van deskundigen die het betoog moeten onderbouwen. De schrijver is geen wetenschapper en heeft ook geen wetenschappelijke pretenties. Maar dat ontslaat hem niet van het toepassen van enige elementaire regels. Hij doet niet aan bronnenselectie, bronnenverantwoording en bronnenkritiek. Hij redeneert bovendien als een advocaat, dat wil zeggen: alles wat zijn redenering kan versterken gebruikt hij. Bij het vermelden van zijn bronnen (specialisten) gebruikt hij veelvuldig kwalificaties als 'de beroemde x' of 'mevrouw y, expert op het terrein van', of hij vermeldt de universiteit of instelling waaraan deze deskundigen verbonden zijn. De lezer moet dan kennelijk denken: als deze grootheden het zeggen, zal het wel waar zijn. Maar juist daar ligt het probleem bij dit boek: er worden veel 'autoriteiten' aangehaald, maar de lezer krijgt weinig inzicht in het debat en de stand van het onderzoek naar de wisselwerking tussen geest en lichaam en de gevolgen voor de gezondheid. De kern van het boek is niet meer dan: de Factor X is een vergeten factor in de geneeskunde. Eigenlijk wil daarmee gezegd zijn dat niemand dit boek hoeft aan te schaffen: met het lezen van de achterflap kan worden volstaan.

Lammert G. Jansma
Veenwouden

Groenewold, Cor (2007), *Christelijk en sociaal. Biografie van J.R. Slotemaker de Bruïne*, Hilversum: Verloren, pp. 134, ISBN 9789087040086, (Passage Reeks 30), € 12,00.

Johan Rudolph Slotemaker de Bruïne hoort wel bij uitstek thuis in een tijdschrift dat de titel *Religie & Samenleving* draagt. Het hele werkzame leven van dominee Dolph Slotemaker (1869-1941) draaide om de verhouding tussen deze twee begrippen. In 1912 publiceerde hij een studie die de eenvoudige titel *Sociologie en Christendom. Een inleiding* (Utrecht, G.J.A. Ruys, 1912) draagt.

Maar gaat het in dit tijdschrift vooral om een sociologische blik op religie als maatschappelijk verschijnsel, Slotemaker was het primair te doen om wat het christendom voor de samenleving kon betekenen. Godsdienstsociologie lijkt niet zijn specifieke belangstelling gehad te hebben, al maakte zijn praktische en kritische kijk op het leven van hervormde gemeentes hem wel tot een hartstochtelijk voorstander van het zogenaamde

parochiestelsel: de opdeling van grotestadsgemeenten in kleine overzichtelijke eenheden.

Slotemakers leven laat zich op het eerste gezicht gemakkelijk in drie periodes opdelen, waarin achtereenvolgens de kerk, de wetenschap en de politiek centraal stonden. Tussen 1894 en 1916 was hij predikant in vijf hervormde gemeentes in vijf verschillende provincies: Haulerwijk, Beilen, Middelburg, Nijmegen en Utrecht. Van 1916 tot 1926 was hij hoogleraar theologie aan de Utrechtse Universiteit. In 1926 werd de godgeleerde minister van Arbeid, Handel en Nijverheid. In 1929 nam hij plaats in de Tweede Kamer, waarna nog twee ministerschappen, op Sociale Zaken (1933-1935) – een splinternieuw departement – en Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (1935-1939) volgden. Daarna werd hij opnieuw parlementslid. Maar bij nader inzien doet de driedeling niet echt recht aan wat Slotemakers leven telkens in beslag nam. Het was in zijn dagen niet ongebruikelijk dat predikanten de pastorie als een geschikte plek voor studie beschouwden. In zijn eerste gemeenten leerde Slotemaker de praktijk van het maatschappelijk leven, vooral de ellendige kanten ervan, grondig kennen. Vooral in zijn Utrechtse tijd, toen hij voor de zondagse taakvervulling terug kon vallen op oude preken, werkte Slotemaker de opgedane inzichten uit in enkele uitvoerige boekwerken. Het hoogleraarschap benutte hij vrijwel vanaf het begin als een uitvalsbasis voor uitgebreide politieke en maatschappelijke activiteiten. Zolang hij predikant was, had Slotemaker zich altijd verre van de politiek gehouden en was hij zelfs nooit gaan stemmen – een dominee hoorde geen partij te kiezen, vond hij – maar in 1917 werd hij lid van de Christelijk-Historische Unie en twee jaar later zat hij al voor die partij in de Provinciale Staten van Utrecht. Ook verrichtte Slotemaker veel journalistiek werk. Tussen zijn ministerschappen in trad hij echter weer op als hulpprediker in Wassenaar, een gegeven dat Groenewold overigens onvermeld laat.

Nu in het computertijdperk biografieën steeds volumineuzer plegen te worden en auteurs soms alle *res gesta* van hun hoofdpersoon tot in het detail beschrijven, komt het op eerste gezicht weldadig over dat Cor Groenewoud het leven van Slotemaker kennelijk in ruim honderd bladzijden meent te kunnen behandelen, maar bij nader inzien dringt zich toch de vraag op of de figuur van Slotemaker hiermee wel recht wordt gedaan. Meer dan een summiere levensschets is dit niet. Wie alleen al de korte overzichten in het *Biografisch Woordenboek van Nederland*, het *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*, op parlement.com en de necrologie door J. de Zwaan in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* tot zich neemt*, komt diverse eenvoudige, nieuwsgierig makende gegevens tegen die in dit boek niet eens genoemd worden. Nergens krijgt Slotemakers leven enig reliëf, vrijwel nergens wordt de context

---

* De vier genoemde teksten zijn eenvoudig op internet te vinden: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn1/slotemaker>; <http://iisg.nl/bwsa/bios/slotemaker.html>; <http://www.parlement.com/9291000/biof/01262>; http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003194501_01/_jaa003194501_01_0017.htm.

waarin hij werkte, enigszins uitvoerig geschetst. Uit de noten blijkt dat auteur in 1992 en 1993 enkele interviews heeft gehouden met mensen die Slotemaker nog hebben gekend, maar het lijkt er ook op alsof de auteur vervolgens een plan om de biografie vlees op de botten te geven, maar heeft laten varen. In de noten komt weinig literatuur voor en ook die is, op een enkele uitzondering na, niet van na het midden van de jaren negentig. Een overzicht van Slotemakers publicaties ontbreekt. Een conflict over het hoofdredacteurschap van *De Nederlander* wordt uitgebreid uit de doeken gedaan, maar aan de meer dan duizend artikelen die de professor voor die krant schreef, wordt geen woord gewijd. De auteur legt werkelijk te weinig uit. In alle naslagwerken heet Slotemaker *Jan* Rudolph, maar Groenewold noemt hem *Johan* Rudolph. Men mag aannemen dat hij hiermee een voortwoekerende fout herstelt, maar waarom verantwoordt hij dat dan niet expliciet?

In 1908, schrijft Groenewold, werd Slotemaker door de hervormde synode benoemd als privaattoecent aan de Utrechtse Hogeschool voor Sociologie en hij bleef daaraan ook na zijn benoeming tot kerkelijk hoogleraar in 1916 verbonden. Maar wat was dit voor een instelling? Uit de tekst blijkt wel dat Slotemaker onderwijs over sociale problemen aan studenten theologie gaf, maar wat was de verhouding tussen deze onbekende hogeschool en de universiteit (in een tijd waarin 'hogeschool' meestal een synoniem voor universiteit was)? Dit schreeuwt om nadere verklaring.

Slotemaker publiceerde ontzettend veel, maar Groenewold doet er heel weinig mee. De verwaarlozing van leven en context zou men nog kunnen billijken als dit een intellectuele biografie was, maar dat is het nog minder. Een belangrijk en invloedrijk werk als de *Christelijk sociale studiën* dat voor het eerst in 1907 verscheen en uiteindelijk uitgroeide tot vier delen in de zesde druk van 1931, wordt binnen twee bladzijden afgedaan. Het al genoemde *Sociologie en christendom* uit 1912 krijgt twee alinea's. Dat het boek uitloopt op een specifieke sociale filosofie (of theologie), het solidarisme, een stuk dat ook nog eens afzonderlijk als brochure werd uitgegeven, wordt niet eens genoemd.

In beide boeken is Slotemaker in debat met de internationale literatuur. Hij reageert op het positivisme (Comte) en het marxisme, maar gaat ook in discussie met katholieke en protestantse denkers uit met name Duitsland en Frankrijk. Slotemaker grenst zijn solidarisme af van het socialisme van zijn dagen, dat sterk gericht was op socialisatie van alle productiemiddelen, maar het lijkt toch verdacht veel op wat hedendaagse sociaal-democraten (en trouwens ook veel liberalen en christen-democraten) vinden. Zijn protestantse solidarisme noemt hij een "socialisme *de liberté*, niet *d'égalité*". "Het is jammerlijk, dat er armen zijn in een solidaire samenleving; afkeuren, dat er rijken zijn, komt niet uit solidariteit, maar uit afgunst voort."* Voor Slotemaker was het vanzelfsprekend dat de staat in het maatschappelijk leven ingrijpt en voor een sociaal minimum zorgt, en om de angstvallige vraag die onder liberalen en antirevolutionairen veelal leefde, waar de grenzen van

---

* Slotemaker de Bruine, J.R., *Sociologie en Christendom. Een inleiding* (Utrecht 1912), 216.

de staatsbemoeyenis liggen, bekommerde hij zich niet of nauwelijks. Groenewold geeft echter zelfs geen eerste aanzet voor een schets van Slotemakers ideeënwereld. Dat geldt ook voor 's mans theologische positie. Hij was ethisch en hij was orthodox, krijgen we te horen. Dat kan, maar wat Slotemaker op de kansel nu echt vertelde en wat hij geloofde, wat de elementaire trekken van zijn wereldbeeld waren, daar komen we totaal niet achter. Ds J.J. Buskes, die de man als jongen hoorde preken, vertelt dat hij ook in de preek sociale vragen aan de orde stelde en in het bezadigde Utrecht als "een vooruitstrevende en in de ogen van de meesten zelfs radicale figuur", als een "rooie dominee", gold.*

Groenewold lijkt elke aansluiting bij en belangstelling voor de denkwereld van Slotemaker te missen. Zo af en toe vergelijkt hij Slotemakers opvattingen met die in gereformeerde of antirevolutionaire kring, maar dat is zeker in het begin van 's mans loopbaan de minst relevante context. Het is niet erg dat Groenewold het bij een korte beschrijving laat, maar het is wel betreurenswaardig dat hij ons zelfs niet nieuwsgierig maakt naar wat Slotemaker verder allemaal te vertellen had – en ondertussen wel tamelijk stellige oordelen over 's mans optreden velt. Slotemaker was de vertegenwoordiger van een typisch hervormde positie in het midden van de samenleving, die uiteindelijk toch in het confessionele kamp terecht kwam, die eigenlijk voor de algemene, neutrale vakbeweging was, maar op praktische gronden toch meedeed aan de ontwikkeling van afzonderlijke christelijke organisaties, die als CHU'er niets van de antithese, de opdeling van het volk in een gelovig en ongelovig deel, moest hebben, die tegen de wet op de godslastering stemde, omdat niet-gelovigen volgens hem niet de intentie konden hebben om God te lasteren, die tegen subsidiëring van bijzonder hoger onderwijs was, omdat hij geen wetenschap kon erkennen "waar het resultaat der onderzoekingen tevoren vaststaat." Dit is een man die een uitgelezen kans biedt om een beter zicht op de Nederlandse samenleving van eerste decennia van de twintigste eeuw te krijgen. Het is ook een denker, een kleine denker misschien – maar dat weten we nog niet –, die een goed zicht biedt op internationale discussies en activiteiten in die jaren. Het wachten is nu op de biografie die die prachtige kans aangrijpt en de man echt recht doet.

Jan Dirk Snel
Amsterdam

---

* Buskes, J.J., *Hoera voor het leven* (Amsterdam 1959), 16,17.